

Integratie in de openbare ruimte¹

Jan Willem Duyvendak
Nanne Boonstra

Jan Willem Duyvendak studeerde sociologie en filosofie in Groningen en Parijs. Hij is sinds 1996 bijzonder hoogleraar 'Wetenschappelijke grondslagen van het Opbouwwerk' aan de Faculteit der Wijsbegeerte van de EUR en momenteel algemeen directeur van het Verwey-Jonker Instituut in Utrecht. Hij publiceerde o.a. *Tussen verbeelding en macht. 25 jaar nieuwe sociale bewegingen in Nederland* (1992), *The Power of Politics. New Social Movements in France* (1995), *Waar blijft de politiek? Essays over paarse politiek, maatschappelijk middenveld en sociale cohesie* (1997), *Integratie door differentiatie?* (2000 met R. Kleinhans en L. Veldboer), *Subcultuur en sociale bewegingen* (2000) en recentelijk *Meeting Point Nederland. Over samenlevingsopbouw, multiculturaliteit en sociale cohesie* (2001).

Nanne Boonstra studeerde aan de Sociale Academie te Breda, culturele en maatschappelijke vorming en studeert Sociologie aan de EUR. Sinds september 1996 is hij werkzaam bij de leerstoel Wetenschappelijke Grondslagen van het Opbouwwerk. Samen met anderen heeft hij onderzoek gedaan naar de relatie tussen sociale integratie en sport, de sociale doelstellingen van sportieve basisscholen, percepties van Opzoumeren, naar etnische tweedelingen in vrijetijdsbesteding en het gebruik van openbare ruimtes door Turken en Marokkanen in Nederland. Daarnaast ondersteunt hij als freelancer organisaties op het vlak van samenlevingsopbouw. Tevens is hij sportschoolhouder.

In de Nederlandse discussie over migratie en integratie heeft zich de afgelopen jaren een verschuiving voorgedaan, zowel in inhoud als in toon. Inhoudelijk wordt door het beleid een sterk accent gelegd op 'structurele' integratie. In plaats van het centraal stellen van integratie met 'behoud van eigen identiteit' richt men zich nu op bevordering van de arbeidsdeelname, verbetering van schoolresultaten en het leren van Nederlands als onderdeel van een inburgeringprogramma voor nieuwkomers én oudkomers. Deze accentuering van harde variabelen als arbeidsparticipatie, opleidingsniveau en taalvaardigheid betekent overigens niet dat er over cultureel verschil niet meer wordt gesproken. Integendeel, er is nog nooit zoveel over cultureel verschil gesproken als de afgelopen jaren en maanden. Hoewel 11 september 2001 hierin een belangrijke rol speelt, was er ook daarvoor al sprake van het problematiseren van cultureel en religieus onderscheid. Daarbij staat met name de islam centraal. Zo werd begin 2000 door Paul Scheffer een artikel gepubliceerd onder de titel "Het multiculturele drama" waarin, let wel: met het oog op de verbetering van de structurele positie van migranten, migranten werden geproblematiseerd die zouden weigeren om te integreren, hetgeen zou blijken uit het vasthouden aan 'niet-Nederlandse' culturele en religieuze gebruiken. Deze koppeling tussen culturele en structurele integratie heeft het debat vervolgens gekleurd: de oorzaak van de - overigens feitelijk afnemende - achterstand van migranten werd vooral bij henzelf gelegd. Wanneer migranten zich niet meer en beter aanpassen, dan zullen ze altijd in een marginale positie blijven verkeren, zo luidt de dominante redenering. Recentelijk krijgt cultureel verschil nog meer nadruk, ook los van enig verband met structurele integratie. Culturele verschillen als zodanig worden geproblematiseerd: Nederland zou uit elkaar vallen door de groeiende groep migranten met afwijkende gebruiken. Het moge duidelijk zijn dat met deze inhoudelijke verschuivingen ook de toon harder werd.

De integratiediscussie is ook relevant in relatie tot de openbare ruimte. In het huidige politieke en publieke klimaat worden alle handelingen van migranten namelijk beoordeeld vanuit één prangende vraag: dragen ze bij aan 'integratie'? Vertaald naar het (vrijetijds-)gedrag van migranten in de 'rode' openbare ruimte, luidt de vraag dan: integratie door recreatie? Hieronder zullen we ons over deze vraag buigen. Niet omdat wij zouden willen aanbevelen dat ieder recreatief verpozen

¹ Dit artikel is een bewerking van de nabeschuiving bij het onderzoek 'Vrijetijdsbesteding van Turken en Marokkanen in de openbare ruimte', dat in opdracht van de Rijks Planologische Dienst door het Verwey-Jonker Instituut is uitgevoerd.

perse onderdeel uit zou moeten maken van een integratiestrategie, maar wél omdat we aan de hand van kennis over recreatief gedrag de algemene integratiediscussie kunnen nuanceren. De specifieke kenmerken van vrijetijdsgedrag in de openbare ruimte kunnen het lopende debat verrijken. Wie kennis heeft van determinanten van vrijetijdsbesteding kan bovendien realistische doelen van vrijetijdsbeleid formuleren.

Integratie door recreatie?

Op basis van verschillende onderzoeken² kunnen we de volgende conclusie trekken: het is aan vrije tijd eigen om op te trekken met min of meer gelijkgezinden. 'Gelijk' hoeft hierbij niet altijd te staan voor exact identiek, maar een vergelijkbare etnisch-culturele achtergrond, eenzelfde sekse en min of meer dezelfde leeftijd zijn harde variabelen die vrije tijd- en vriendschapsbanden. Harde variabelen, die bovendien onderling verbonden zijn. Zo blijkt cultuur zich onder andere uit te drukken in (de mate van) seksesegregatie. Het is hier niet de plaats om een kleine sociologie van de vrije tijd te schrijven, maar een paar kenmerken van vrije tijd moeten onder de aandacht worden gebracht om deze neiging tot relatief homogene verpozing te begrijpen. Veel meer dan op de werkvloer en op school, is de vrije tijd een sfeer waarin mensen zelf kunnen kiezen met wie men optrekt. Hoewel ook deze keuze aan veel beperkingen onderhevig is, is het 'vrije' aan vrije tijd niet alleen dat er geen arbeid of opleiding hoeft plaats te vinden, maar ook dat in relatieve vrijheid kan worden gekozen waar men en met wie men wil optrekken. Dat in die 'keuzes' vervolgens culturele opvattingen doorwerken - doordat ouders bepaalde zaken goed vinden en andere niet; doordat zij bijvoorbeeld meer vrijheid toestaan aan hun zoons dan aan hun dochters, door roddel en achterklap, door blikken van goed- en van afkeuring - illustreert het relatieve van de 'vrijheid' van vrije tijd. Belangrijke *identifiers* kleuren met wie men in de vrije tijd optrekt. Etnische identiteit is zo'n *identifier* voor jongeren die zichzelf primair als Marokkaans of Turks definiëren.³ Dit betekent niet dat er geen cultureel gemengde activiteiten kunnen plaatsvinden - het betekent wél dat menging die vanwege functionele noodzaak op scholen en werk optreedt, zich minder vanzelfsprekend manifesteert in vrijetijdscontacten die gebaseerd zijn op verwantschap, vertrouwdheid, affiniteit en affectiviteit.

Soms doet zich in de vrije tijd overigens wel functionele noodzaak van menging voor, bijvoorbeeld omdat allochtone voetballertjes bij de beste club willen spelen. Echter, worden zij ouder en is de droom om een tweede Gullit te worden vervlogen, dan zien we dat zij zich bij het voetballen-om-het-plezier vaak weer 'terugtrekken' in eigen kring.⁴ Dit 'terugtrekken' is overigens een positieve keuze. Vrijetijdsgedrag in de 'rode' openbare ruimte houdt geen doelbewust vermijdingsgedrag in (behalve als het gaat om het afstand houden tot groepen jongeren die overlast veroorzaken). Het is meestal een positieve keuze voor een bepaalde groep; niet een keuze tegen anderen. Dit verpozen in eigen kring staat niet per se haaks op integratie in de bredere samenleving.

Sociaal kapitaal: kennis en kennissen

De organisatie van vrije tijd-activiteiten levert 'sociaal kapitaal' op dat vervolgens op andere terreinen benut kan worden. Concreet: deelnemen met een 'eigen' team aan de KNVB-competitie leert allochtonen veel over de organisatie van de Nederlandse samenleving (het bestaan van

² Boonstra, N, en J.W. Duyvendak, C. Keune, S. Nieborg, E. Snel, *Vrijetijdsbesteding van Turken en Marokkanen in de openbare ruimte*, Verwey-Jonker Instituut, Utrecht 2002; Duyvendak, J.W., A. Krouwel, R. Kraaijkamp, N. Boonstra, *Integratie door sport? Een onderzoek naar de gemengde en ongemengde sportbeoefening van autochtonen en allochtonen*. Bestuursdienst, Rotterdam 1998; Jókóvi E.M., *Vrijetijdsbesteding van allochtonen en autochtonen in de openbare ruimte. Een onderzoek naar de relatie met sociaal-economische en etnisch-culturele kenmerken*. Alterra, Wageningen 2000.

³ Phalet, K., C. van Lotringen en H. Entzinger, *Islam in de multiculturele samenleving. Opvattingen van jongeren in Rotterdam*. Ercomer, Utrecht 2000.

⁴ Duyvendak e.a. 1998.

verenigingen, reglementen, afspraken, contributie, accountants, etc.) en draagt bij aan competenties om in andere maatschappelijke sferen effectiever te integreren.

Of en in welke mate allochtone Nederlanders in hun recreatienetwerken in de toekomst ook meer autochtonen zullen tegenkomen hangt sterk af van een aantal structurele kenmerken: hun opleidingsniveau en hun werkervaring. Hoe 'hoger' de opleiding en het werk, hoe meer gelegenheid om autochtone Nederlanders tegen te komen met wie vriendschapsbanden kunnen worden opgebouwd. Veranderingen in de structurele situatie lijken vooraf te gaan aan *culturele* verschuivingen - een interessante conclusie in een tijd waarin de kaarten meer en meer lijken te worden gezet op culturele aanpassing. Culturele integratie kan pas plaatsvinden wanneer er ook in directe contacten *kennis* wordt opgedaan van de Nederlandse samenleving en er *kennissen* gemaakt kunnen worden. In die zin moet er van de vrije tijdsbesteding in de 'rode' openbare ruimte niet teveel worden verwacht, juist omdat grotendeels in andere sferen wordt bepaald wie men kent, met wie men vriendschappen kan opbouwen. De politieke tendens om veel te verwachten van vrije tijd omdat het integratieproces in de sferen van arbeid, onderwijs en huisvesting soms moeilijk verloopt, lijkt enigszins misplaatst, omdat het geen oog heeft voor de verhouding tussen de sferen, waarin culturele integratie grotendeels afhankelijk is van structurele integratie.

Openbaar, gemengd, anoniem?

Maar wat is dan de betekenis van de term 'openbaar' in de openbare ruimte? Enerzijds heeft de openbare ruimte kenmerken die maken dat groepen mensen elkaar tegenkomen die anders geen kennis van elkaar zouden hebben. Maar anderzijds moet de betekenis van het publieke, gemengde karakter van de openbare ruimte niet worden overdreven. En wel om de volgende redenen. In de eerste plaats gaat het hier om vrijetijdsgedrag in de openbare ruimte. En vrije tijd blijft 'privé', ook als het zich in de openbare ruimte afspeelt. Dat wil zeggen dat, gelet op bovenstaande beschouwing over de betekenis van vrijetijdsgedrag, ook in de openbare ruimte weinigen uit zullen zijn op willekeurige ontmoetingen met vreemden. Men gaat met vertrouwden op stap, met familie, vrienden of kennissen. In de tweede plaats leent de openbare ruimte zich ook niet echt voor nieuwe contacten. Zoals uit verschillende onderzoeken naar vrijetijdsbesteding duidelijk is geworden, is de openbare ruimte in nogal wat (achterstands)wijken te karakteriseren als 'homogeen'. Er wonen althans weinig autochtone Nederlanders in overigens zeer gemengde wijken. Men treft in de eigen woonbuurt, zeer tot eigen spijt, vooral andere mensen van allochtone afkomst op straat. In de derde plaats is de stedelijke 'rode' openbare ruimte - het centrum - weliswaar zeer gemengd qua bevolkingssamenstelling, maar daar gaan de meeste migranten (en dan met name hoogopgeleiden en laagopgeleide vrouwen) vooral heen om gezellig met een groep vrienden of vriendinnen iets te doen. Gemengd en openbaar staan hier garant voor anoniem.

Dit betekent dat de 'buiten'-ruimte enerzijds een parochiaal karakter tegen wil en dank heeft: de openbare ruimte in de eigen wijk is niet zo erg openbaar maar wordt sterk gekleurd door de aanwezigheid van bepaalde groepen (met name de migrantenjongens die in de buurt 'hangen'). Maar ook de binnenstedelijke openbare ruimte is, anderzijds, nu niet bepaald een ontmoetingsplek met vreemden - hier doet men geen nieuwe kennissen op. Stedelijke openbaarheid is juist aantrekkelijk vanwege de anonimiteit, het kunnen ontsnappen aan de beperkingen van de openbare ruimte van de eigen buurt. De openbare ruimte in de buurt is dus een ontmoetingsplek voor bepaalde groepen; de stedelijke openbare ruimte is er voor iedereen, maar hier ontmoet men dan ook niemand in het bijzonder. Men komt wel vreemden tegen die wellicht door veelvuldige waarneming tot op zekere hoogte vertrouwd worden, maar in termen van *bridging* moet van dit vrijetijdsgedrag - met name winkelen - niet teveel worden verwacht. Wel kan het vertoeven in de binnenstad een eerste stap zijn op een integratieladder: vanuit de vertrouwdheid van een groepje vrienden of vriendinnen kan men naar anderen kijken en 'aan elkaar snuffelen'. Bij dit 'snuffelen' kunnen kunst- en cultuuruitingen een rol spelen: publieke materiële manifestaties van individuele en groepservaringen nodigen uit tot nadere kennismaking.

Overigens illustreert de behoefte van met name hogeropgeleiden en migrantenmeisjes aan anonimiteit dat het verpozen in eigen kring en eigen buurt naast vertrouwdheid ook benauwdheid oplevert. Hoe deze behoefte zich in de komende jaren zal ontwikkelen, is moeilijk te voorspellen, maar het lijkt van groot belang dat een anonieme én veilige stedelijke ruimte blijft bestaan.

Als klasse geen kleur meer kent....

Tot slot nog een enkele opmerking over te verwachten ontwikkelingen. Aangezien het opleidingsniveau van migranten de komende jaren blijft stijgen, evenals het niveau waarop zij werkzaam zijn en het verdiende inkomen, valt te verwachten dat zich in functionele verbanden (onderwijs, werkplek, politiek) meer menging van autochtonen en allochtonen zal voordoen. Dit biedt mogelijkheden tot ontmoeting en kennismaking. Op den duur zal dit ook leiden tot meer gemengde relaties en vriendschappen, tot gemengder vrijetijdsgedrag. Omgekeerd zou men kunnen veronderstellen dat 'kijken' en 'snuffelen' in de openbare ruimte kan bijdragen aan verdere kennismaking en integratie, tot netwerken die op termijn een betere structurele positie opleveren, zeker als er in de 'rode' stedelijke omgeving hiertoe enige culturele prikkels aangebracht zouden worden. .

Zullen deze structurele én culturele processen leiden tot meer menging? Misschien moeten we dit anders formuleren: vriendschappen en netwerken zullen ook dan bestaan langs lijnen van belangstelling en affiniteit, alleen zal etniciteit daarin een minder grote rol spelen, ook al omdat etniciteit en opleiding, kleur en klasse, minder met elkaar zullen samenvallen dan op dit moment. Ook die vriendenkringen zullen dus weer homogeen zijn gelet op bepaalde kenmerken. Mensen hebben nu eenmaal niet met iedereen evenveel affiniteit; iedereen is selectief affectief. Vanuit de optiek van etniciteit echter zal dit vrijetijdsgedrag wel gemengder zijn, ook al zal dat betrokkenen waarschijnlijk nauwelijks meer opvallen omdat kleur tegen die tijd minder betekenis zal hebben dan op dit moment.